

Gagy József

“Nincs itt szegénység...”

“Mikor én idekerültem, ez a falu egy paradicsom volt.”

A tanító úrral beszélgetek, arról faggatom, kik azok, akik szegényeknek modhatók itt a faluban.

A tanító úr és felesége: már nyugdíjasok. 1956-ban házasodtak össze a tanító úr - később várossá nyilvánított - szülőfalujában; 1959 szeptemberében költöztek ide. Fogadjuk el az elhangzott megokolást: azért változtattak lakhelyet, munkahelyet, mert ekkor - még - gazdag családok, segítőkész emberek közössége élt itt - egészen 1962-ig, mert ezután „a kollektív letörte az itteni emberiséget”. A magánbirtokok felszámolásával kezdődött mindaz, amit rossz volt megélni, nehéz elfelejteni: a közös eredményeiből-vagyonából való egyenlőtlen-igazságtalan részesülés, az elvándorlás, a fiatalok városra költözése, a közösség elöregedése.

1991-től újra mindenki a saját földjein gazdálkodhat. A „földosztás” nagyobb csatározás nélkül zajlott, a vitákat sikerült egyezkedéssel lecsitítani; meg aztán van föld elég: vannak, akik nem tudják művelni, akiktől bérelni lehet; vagy „beléállni”, és szántani, kaszálni. Az állatoknak, a tejnek jó ára van; igazi szegény, akinek nincs fedél a feje felett, és nincs meg a napi kenyere, nem akad a faluban. Sok krumpli terem, egész télen jönnek a Regátból, „autótrénekkal”, kiskocsikkal, és cserélnek: krumpliért búzát, kukoricát, finomlisztet, olajat, rizst, mosószeret, műtrágyát... még mazsolát is. „Nagy dolog az egy öregnek, helybe hoznak mindent!”. Igaz, a kollektív-nyugdíj kevés, havonta tízezer-harmincezer lej, kinek mennyi, de akinek állami nyugdíja van, és havonta százezer lejnél többet kap, az félre is tehet a pénzből. „Volt olyan a télen, hogy előttem vásárolt az öreg néni, citromot, narancsot, hústót, húszezer lejt költött el ... Mi ezt a

nyugdíjunktól nem engedhetjük meg magunknak!” Végső szentencia: „... itt nem volt szegény ember, ma sincs, s nem is lesz!”.

Nem tudom, hány gazdaságban eloszolva, gazdaságunként milyen létszámban - de emberanyagban több mint kétszer olyan gazdag volt a falu száznegyven évvel ezelőtt, mint ma: 1850-ben 1981-en, 1992-ben 892-en laktak itt. Az egykoriak árpát, rozsot, zabot, krumplit, kevés búzát termesztő, állattartó, erdőlő parasztok voltak. Annyi embernek igencsak szűkösen lehetett elég az az élelem, amit az akkori gazdálkodási lehetőségek mellett a határ megtermett. Első pillantásra úgy tűnik, egyszerű ok-okozati összefüggés állítható fel: a szűkös élelemellátás következménye az elvándorlás. Valóban, a falu, a kistáj a XIX. század végi, Székelyföldről kiinduló elvándorlás egyik góciává vált. Nem a természetes szaporulat csökkenése az oka annak, hogy 1880-ban 1894, 1900-ban 1767 a lakosok száma. A szomszédban volt a moldvai határ; szekeresek, a bojárok uradalmain napszámot keresők régebb is átjártak oda; de csak a század végén indultak el nagyobb számban és hosszabb időre mindazok, akikre **személy szerint nem - csak a jövedelmükre volt szükség otthon.**

A parasztcsalád - ahogy azt Márkus István megállapítja -mindenhol és minden korban, a tehetősebb és a legszegényebb is: kooperatív munkaszervezet. Felnőttek-gyerekek, idősek-fiatalnak a termelésben, háztartásban feladatai, kötelezettségei vannak; ugyanakkor a család szociális terében helye, a család javaival, a családi birtokkal kapcsolatban követelései és jogai vannak. Elvben mindenki, aki a családba belekerül, belenevelődik a munkaszervezetbe: az eredményes gazdálkodáshoz a család minden tagjára - minden munkás kézre - szükség van otthon; és elvben minden éhes szájat táplálni tud terményeivel a gazdaság. Ha nélkülöznek, éheznek a parasztok, azt vagy természeti csapásnak, vagy külső társadalmi, hatalmi beavatkozásnak lehet betudni. Ahogy a ma fele közeledünk: egyre kevésbé természeti csapásoknak, egyre inkább az állami beavatkozásnak.

A modern állam azt követeli a paraszttól, amit nem lehet megenni, meginni, cserélni, tehát ami helyben, a parasztcsaládok közötti kapcsolatban igen kis szerepet játszik, aminek nem nagy beceje van, s amiből a parasztcsaládnak a legkevesebb van: **pénzt**. A követelés elől véglegesen kitérni nem lehet; **át kell alakítani** tehát a család

munkaszervezetét. Ha a családi gazdaságban nincs, vagy kevés a vásárra vihető, áruvá, pénzzé tehető termék, ha nincs a közelben piac, ahol az eladás megvalósítható, akkor a családból valakinek pénzt kell keresnie, azt haza kell adnia. Az így szerzett pénzzel kiegyenlítik az állam követelését; ha még marad, akkor a tradicionális birtokgyarapítási módszerek (extenzív gyarapítás: erdőirtás, kaszáló feltörése; öröklés, házasság) mellé egy intenzívebb birtokgyarapítási módot alkalmazhatnak: apránként, részenként földet vásárolnak. Ha pedig még ezen felül is marad pénz, akkor elkövetkezik a presztízfogyasztások alkalmá: nagyobb házat építenek, díszesebb ünnepi ruhákat vesznek, pompásabb, pazarlóbb ünnepeket ülnék.

Azok a fiatalok, házasemberek, asszonyok, akik a hagyományosan éppen csak önellátó székely falvakból száz évvel ezelőtt Romániába, majd Amerikába, majd a huszas-harmincas években a Regát vagy Erdély nagyvárosaiba, majd az ötvenes években a „Bányaságra” (a Zsil völgyébe), vízierőművek építőtelepeire indultak - megannyi parasztszalád megannyi „kiküldöttjei” voltak. Véleményem szerint elsősorban nem az alföldi nincstelenek esetében annyit emlegetett éhezés űzte el őket a falvakról; nem személyes érdekeket követtek, nem individuális utakon indultak. A székelyföldi **parasztszaládoknak**, mint szociális-gazdasági szerkezeteknek az **alkalmazkodási, túlélési stratégiáját ültették gyakorlatba** az elvándorlók - lett legyen szó százharminc évvel ezelőtti óromániai pénzkeresőről, vagy 1995-ben Magyarországon illegálisan munkát vállalóról. Nem azokat kell mérvadóknak tekinteni, akik Romániában, Amerikában, a nagyvárosokban maradtak, és nem tértek vissza a szülőfaluba, s azokat sem, akik elzüllöttek - hanem akik pénzt kerestek, azt hazaküldték, és az otthonmaradtok a szülőfaluban hasznosították ezt a keresetet; akik közben otthon házat építettek, rövidebb-hosszabb idő után hazaköltöztek.

Ebben a faluban egykor is, ma is az a panasz, hogy hiányzik a pénz (utána kellene nézni: mit jelent, hogy van; mennyi az, hogy elég, vagy hogy felesleg), és mindaz, ami pénz-tőkével beszerezhető, elindítható.

Vendéglátóm, E. édesanyja mondja: olyan nem volt, hogy ő gyerekkorában kenyeret kérjen, s azt mondják, hogy nincs. De ez az

apjának volt köszönhető; ekkor még éltek a faluban olyan családok, hogy ha az erdőn voltak, és a gyermek kenyeret kért, az apa azt felelte: eridj, szedj gombát! Az ő apja mindig megszerezte, ami a családnak, a gyerekeknek kellett. Igaz, volt náluk is „nehézség” közvetlenül a második világháború előtt: az apját behívták a román hadseregbe, „koncentrára”, s jött hozzájuk a végrehajtó foglalni: a varrógépet, „szőtteményeket”, párnákat. Ketten voltak kicsi gyermekek, az édesanyjuk a harmadik testvérükkel terhes. És ez az anya a fejszével a kezében odaállott a kapu elé: „Úgy vigye ki a kapun, hogy levágom magát!” A végrehajtó még tréfára vette a dolgot: hát nem sajnálná őt, valóban levágná? „Kész vagyok mindenre!” Ez azonban kivételes helyzet volt, a családjukban legalábbis.

A faluban - mint annyi más székelyföldi faluban - a háború után a szocialista állam kialakította mesterséges ellenőrzés, a kötelező beszolgáltatás okozott nehézségeket a családok kenyérellátásában: nem volt búza, pedig aratás után voltak; Brassóba mentek, egy zsák egykilós barna kenyeret hoztak, és amíg abból tartott, nem éheztek. Volt néhány tűrhetőbb év is: amikor megszűnt a beszolgáltatási kényszer, akkor „fellélegzett az emberiség”; a kollektív megalakítása után, „amíg a föld zsirjából tartott”, osztottak gabonát, eladásra is jutott, „az is fenn tudta tartani a családját, aki nem a kályha mellett ült...”. A meggyésítés után pedig megkezdődött a közép- és fiatal generációt átfogó, nagyméretű ingázás a városi munkahelyekre: a család rendelkezett volna a szükséges pénzzel, de nem volt saját föld, a még létező gazdálkodáshoz szükséges erőforrásokat a kollektívából kellett, saját maguk kizsákmányolásával (például: harmadában kaszálás) vagy törvénytelen utakon megszerezni; és nem rendelkezett már a család a munkaképes családtagok teljes munkaidejével, valamint a fiatalok teljes integrálásának képességével.

1989 után a parasztszalád „visszavette” a földjét, és ezzel - elvben - visszaállította integritását. A gyakorlatban **a család is, a család működése is, a munkaszervezet is hiányos**. A mai székelyföldi falu legnagyobb hiánya: a működő parasztszalád. Ehelyett: néhány több generációt egybefogó család, valamint birtokukra visszatért öregek, városból hét végén hazalátogató, gazdálkodásba besegítő középkorúak, vállalkozó, magyarországi vendégmunkát vállaló fiatalok; a parasztszaládok kooperatív közössége - a parasztfalu -

helyett a „visszaállított” régi és az új konjunktúra kihasználói (volt kollektív-funkcionáriusok, mai vállalkozók; nagyjából ugyanazokból a családokból kerül ki mindkét csoport), valamint az átlag, a falun-maradtak, a mai „gazda-közösség”. És még néhányan a közösség szélén: öregek, agglegények, szétesett családok, máshonnan beköltöztek, meg a falu szélén, fizikailag is kint: a cigányok.

Úrnapja van. A falu az ünnepre, a körmenetre készül: sáncot takarítanak, utat sepernek, négy helyen is vastagabb nyírfaágakkal határolt oltárt állítanak. E két kis kosarat készít elő: elemista lányai ebből szórják majd a virágszirmokat.

Ötven évvel ezelőtt a katolikus falu egyik legnagyobb ünnepe volt ez a nap: templomba mentek, körmenetben járták a falut, ünnepi ebédnél ülte körül a nagyasztalt a család, délután kitelepedtek a kapuk elé a padokra. Aztán egy más világ jött: a körmenetet betiltották, a kollektívben aznap is befogtak, mezőre mentek, a gyárakban dolgozók ezen a napon is autóbuszra ültek. 1990-től újra megtartják a körmenetet; az öregek, az iskolások, tanítóik, tanáraik meg a munkanélküli, de otthon gazdálkodó fiatalabbak újra ott vannak a menetben vagy azt várva az utcákon. A fiú, aki elköltözött, gyárban dolgozik, de hazajár gazdálkodni, egyezkedik az apjával: ha meghallja, hogy aznap is befogja a teheneket, mint a múlt évben, akkor többet nem jön segíteni: „Tartsa be maga is az ünnepet! Legalább egy napig ne hajtsa magát!” A végső érvet csak hangoztatja, ő maga se gondolja komolyan, hogy megvonja a családi gazdaságtól a munkaerejét. „De máskor is van úgy, rájuk kell kiabáljak, addig mennek, hogy felbuknak, pedig igazán nincsenek rászorulva! Az ilyen menetbe szoktak bele, s most már nem tudnak változni.”

A mellékutcában - a falu egyik szegében - levő kereszthez is állítottak oltárt, és most az itteniek a házban, a kapuban, az úton várják a körmenet érkezését. S. bácsi a kapuba kitett széken ül; illő, hogy az arra haladó, különösen, ha idegen, megszólítsa, bemutatkozzon, kérdezzen tőle: most éppen arról, hogy kié a szemben levő, zöld-kék-sárga csempelapokkal díszített ház. A bal oldali házban született a ház gazdája; aztán Bukarestbe ment dolgozni, egy idő után a szülőházat is eladta; majd rájött, hogy mégis

nyugdíjas korában visszaköltözne a faluba, megvette, kijavíttatta a szemben levő házat: két évig dolgoztak rajta.

Illő, hogy az idegen meghallgassa az S. bácsi világának tengelyét jelentő történetet: hogyan állt szemtől-szembe a halállal, hogyan menekült meg a haláltól a második világháborúban. Dezertorként elfogták, ki akarták végezni; már ráfogták a pisztolyt, és ő már imádkozott: Istenem, ha vagy, akkor nem engeded, hogy tiszta ok nélkül meglőjenek - amikor ismerős tiszt érkezett, és megmentette őt. Azóta - adósságát törlesztendő - minden vasárnap, kivétel nélkül, templomba megy.

S. bácsi a nyolcvanát már elhagyta, egyedül él. Három fia, menyei, unokái egy távolabbi városban laknak. 1991-ben még élt a felesége; négy tehenet, két borjút hoztak el a felbomló kollektívából; akkor ezt is kevesellték, hiszen „tizennégy marhám volt, amikor a kollektívet megcsinálták...”. Most, 1996 tavaszán, három évvel felesége halála után már csak egy tehene, egy disznója van; kitelelt egy borjút is, nemrég adta el; „nem tudok már dolgozni, erősen fájnak a lábaim”. És 1991-ben? „Hát akkor tudtam még menni, tudtam dolgozni. Hazajöttek a fiaim, segítettek az unokák is. Az egyik unokám egyetemem végzett, a másik most van Magyarországon egyetemen; a fiaimnak is sok bajuk van, nem követelhetem, hogy állandóan jöjjenek, s így el kellett adogassam...” Jó menyei vannak, amikor hazajönnek, nemcsak ételt hoznak, hanem előre is főznek neki, takarítanak, elpakolnak. „Olyan rendet csináltak legutóbb is, hogy ma reggel két óráig kerestem a ruhakefét.”

S. bácsi fehér ingben, fekete nadrágban, kieresztett nadrágszíjjal, gombolatlanul üldögél a kapuban. E. megjegyzésére felcsattan: „Te vagy az ötödik asszony, aki ezt mondja nekem. Nem tudnak elmenni úgy, hogy ne törődjenek velem. Mindjárt bemegyek, s elkészítem magam. Még van idő.”

Idő még van; többen is odagyűlnek, beszélgetünk. Ebből az utcából is sokan hiányzanak: csak minden negyedik-ötödik házban lakik együtt több nemzedék. Az egyik alsó szomszéd a két fiának két házat is vett, a maguké mellett, de mivel sem az öregek, sem a fiatalok nem laknak itthon, mind a három ház üres. A földjeiket rokonok megdolgozzák, a terményrészüket értékesítik, a jövedelmet elviszik; de itthon nem gazdálkodnak, a kapujukon belül nincs élet. Az itteni neve a háznak, udvarnak, istállóknak, kertnek, a családi gazdálkodás

legszűkebb helyszínének: „élet”. Az ilyen ház, gazdaság, amelyben régebb éltek, ma üres, és addig is, amíg valamikor, esetleg, lakni, gazdálkodni fognak benne - raktár, állótoke; nincs benne szomszéd, aki kölcsönkér és aki kölcsönad, akihez át lehet szólni és aki átszól a kerítésen: „Na felkeltek? Merre mennek ma?”. **Szociális úr a közösség terében.**

Ma itt nem is nagyon építenek új házat - aki akar, az inkább régit vesz, átépítteti. Gazdasági épületet, azt igen, gerendából; a fa ma is olcsó, hozzáférhető. Aki gazdálkodni kezdett, annak kell a szaporodó állatállományhoz istálló, a terményeknek raktár. Mint az utca legvégén: máshol lakik az illető, de juhászokni kezdett, megvette a „belső”, a házhoz nem nyúlt, jobban mondva azon kívül, hogy az ablakokat bedeszkázta, nem változtatott semmit; ellenben kétszeresére nagyíttatta az istállót, többszörösére a szénatárolásra használható teret; nagy, fedett, elől nyitott épületet - akolt? - emelt a juhoknak.

S. bácsit is kérdem a szegénységről: „Ma itt milliomista mindenki!”. Azaz: van pénze a családoknak; vásárolnak, gyarapodnak, tartalékolnak. **Látszik**, hogy van pénzüik: ezt látta a tanító úr is az üzletben; fogyasztanak, az idősebbek is; nem a tényleges pénzhány, hanem a (még működő) tradicionális fogyasztói szokások szabályozzák, hogy mit engednek meg maguknak és mit nem. S. bácsi is: harmincezer lej kollektív-nyugdija van, meg gazdaságának a jövedelme; mikor kérdezem, mit szokott főzni magának, a válasza: „Én a tejet erősen szeretem...”. T.-ék hívtak be „egy kávéra”, amíg ide érkezik a körmenet; ott folytatjuk a beszélgetést; T. felesége mondja neki, mielőtt felkerekednénk: „Jöjjön ma hozzánk ebédre! Nem kap mást, csak amit mi eszünk: olyan töltött káposztát...”

A körmenet megérkezik, majd elvonul. Mi tovább, a falu vége felé igyekszünk. A bácsi kerítése ütött-kopott; a ház előtti kiskert gondozott, hagyma-, salátaágyások benne. E. kommentál: „Ez nem az öreg, valaki idejár, hogy itt gazdálkodjon...” A kutya egy féloldalról feltámasztott azbeszt hullámtetődarab alól bújik elő; vadul, kiéhezetten ugat. Hátral, a ház mögött, vagy hátrább, a csűr mögött nincs kerítés, a csűr rogyadozik, az istálló ajtaja mellett száraz trágyadomb.

A tornácról két helyiség nyílik, az egyik ajtaja tárva-nyitva. A bácsi a megvetett ágyban fekszik pizsamára vett kiskabátban, fekete, füles báránybőr sapkában; a takarón még egy kabát van átvetve; egyik lábán térdig felgyűrve a pizsamanadrág szára, a lábán, boka fölött, nagy seb; a bokáján levő piszkos kendő valószínűleg a sebről csúszott le. A házban, a lábán, a seb körül: legyek. Az ágy mellett két mankó, az ágy előtt egy hokedli, rajta negyedliteres, félig telt pálinkásüveg, két sárga, mocskos, üres nylon pálinkáspohár.

E. beszélgetni próbál: elmondja, kik vagyunk, mit akarunk. Az öreg bólogat, majd olyanokat kérdez, hogy E. újrakezdi a magyarázatot, majd az újabb kérdések után csüggedten abbahagyja. Utóbb elmondja: akkor adta fel a reményt, hogy megértesse magát, amikor az öreg a kérdésre, hogy felkel-e, azt válaszolta, hogy persze, tegnap is Rád-patakában (egy, a falutól messze levő határrész) járt. Annyit mindenesetre elmondott az öreg, hogy tegnap tojást, egy kis szalonnát, teát evett; délben egy kis levest is, amelyet a faluban élő testvére hozott; s a kenyeret is naponta hozzák neki, a pénzt a kenyérré előre odaadja; utoljára ma reggel gyújtott tüzet. A. a szibériai hadifogság nyomán kártérítést kapott a magyar államtól, ezt egy másik testvéréék rendezték, és a pénzből” ide is hoztak, igen” mondja A. - de ki tudja biztosan, mi lett vele, vélekedik E.

Én közben körülnézek: a falak feketék, por, piszok. Hogy el ne dőljön, az asztal lába az ágyhoz van kötözve. Nincs villany: a plafonról lelógó drótra akasztott petróleumlámpa üvege fekete a füsttől. A kályhán odaégett, megfeketedett maradékok; a kályha alatt csak úgy odadobált fadarabok. A két konyhaszekrény mindegyike konyhai szekrény sorok ide elszármazott darabja; a szekrényajtók lógnak a meglazult sarkakon. Az egyik szekrény tetején néhány, igen poros porcelán edény: egykori készletek megmaradt darabjai. Az ágy fölött három kép: kettő első világháborús lenyomat, a harmadik barna alaptonusú nagyított fénykép. Ez utóbbin egy ravatalon fekvő holttest mellett néhány hozzátartozó; A. szerint az első feleségének a ravatala, ugyanis neki három felesége is volt. E. szerint egy volt - a másik két asszonnal csak összeállt. Az asztal mellett egy pad van; a szekrények mellett egy nagydarab, fából durván készített egérfogó. A., aki nem is nagyon öreg, hiszen 1924-ben született, fejét sem emeli fel, nem fordul testével felénk, csak pislog, s időnként

megkérdi: „Mit tudjak csinálni?”. Mikor eljövünk, a kutya az azbesztlemez alól ugat egy-egy sort.

Az utca végén, balfelől furcsa ház - azaz két összeérő félház; vakolatlan, ütött-kopott mindkettő. Egy nyolc-kilenc éves forma kislány fut ki a kapun, ugrik be a szomszéd kapuján, azaz áll meg a kapuban úgy, hogy a lába-teste benn, a feje kinn van; fején kötött sapka, testén trikó, rongyos melegítónadrág; mezítláb van. E. megszólítja: nem voltál ma iskolába, B.? „Nem voltam, beteg vagyok!” Akkor mért nem ülsz a házban? B. behúzza a kaput, csak egy kis rést hagy, azon kukucskál utánunk. Az egyik lányom osztálytársa, harmadikos, mondja E. Arra gondolok: B. ma nem vette fel a legszebb ruháját, legjobb cipőjét; nem volt a körmenetben sem; nem szórta a virágot a kosárból, amit édesanyja készített elő neki; talán ez a természetes, hogy ilyenkor betegek azok a gyermekek, akik a falu végén laknak.

A ház, ahonnan B. kifutott, a G.-éké. Ők nem idevalósiak, nem gazdák. A „kollektív ideje alatt” telepedtek ide a faluba, vagyonuk nem volt, az asszonymak talán egy kis hozománya; E. anyósa jól emlékszik arra, hogy saját állatuk is csak akkor lett, amikor az asszony édesanyja is hozzájuk költözött, és egy tehenet hozott magával. A férfi felcsiki, az asszony egy csángó településről származik; gondozók voltak a kollektív tehenészetében. A faluvégi egyik fél-házat megvették, a másik fél-házat örökölték. Tíz gyerek - ebből nyolc fiú - született; állítólag G. azt hangoztatta, hogy „meg sem állunk, amíg tizenketten nem lesznek, mint az apostolok”. A gyerekek a szüleik mellett, szüleiknek segítkezve nőttek fel; rossz nyelvek szerint a felnevelésükkel nem sokat bajlódtak, a gyerekek a közösből „mértlen itták a tejet”, a mindennapi kenyér is kikerült.

1991-ben nem kaptak vissza földet, állatot; megszűnt a munkahelyük is. Szerencsére a fiuk közül többen már akkorák voltak, hogy elszegődhettek pásztoroknak; maguk is napszámba járnak, ha éppen rájuk szorul valaki - mert eléggé megbízhatatlanok: részeges az ötven esztendő körül járó férfi és az ugyanannyi idős nő is. Egyértelmű: majdnem ugyanaz a faluban a státusuk, mint a cigányoknak: „magyarok, de nagyon gyengék”. Most is, amikor bepillantunk, az udvaron egy szekér mellett - „nem az övék, az egy cigányszekér” -

három férfi ül, és úgy beszélgetnek, hogy majdnem kiabálnak; részegek, mondja E.

G.-ék félházaik mögött, távolabb, dombon: cigányházak. Nem megyünk odáig. Előzőleg elsétáltam a falu másik végére: ott több ház van, több család lakik; a házak újak, vagy éppen most épülnek: 1990 nyarán a falu lakosai felégették ott a cigányok házait. Itt kinn a dombon, ezeket is felégették? „Ezeket is. Ezek se menekültek. Mind egyforma volt.” De mégis: egy-két ház a mező felől, azok megmaradtak, nem ért oda a tűz. Emberhalál nem volt. Ezek itt nem voltak olyan veszélyesek, ezekkel inkább szót lehetett érteni, negyven-ötven éve, hogy itt laknak, napszámba is eljártak, a tanító úr színdarabot tanított nekik... És a következmények? „A miliciák kezdtek jöni-menni, s hívogatni, hogy mi is volt, de aztán tovább semmi következménye, se fizetni nem kellett, se semmi kártérítés, abszolút semmi, annyiba maradt az egész dolog. S kész, újraépítették ott, ahol a legnagyobb tanyák voltak, egészen a falu végén, sőt az út mellett, ahol azelőtt nem volt, oda is épült több...”

Ritka, agresszív esete volt ez a határmegvonásnak: ti, cigányok, annyira nem tartoztok a faluhoz, hogy még fizikailag sincs helye itt a házaiknak. Az itt-léteket alapját szüntetjük meg; az sem érdekel, hogy személyesen, egyenként, férfiak, nők, esetleg iskolába járó gyerekek hogyan viszonyultok hozzánk; a közösségeteknek nincs itt, ebben a faluban helye.

A népszámlálási statisztikák először 1930-ban jeleznek itt 14 cigányt; az 1941-es, 1956-os, 1966-os népszámlálási eredmények szerint itt nem laknak cigányok; 1977-ben 54, 1992-ben 29 a számuk - mármint papíron, mert hogy valójában mennyi... A bizonyos csak az, hogy 1990-ben, azon a bizonyos éjszakán akik elfutottak, azok visszatelepültek. Jól szemügyre vehettem az „új negyed”, az út mellett álló négy házat, a melléképületeket. Villanyvezeték nem vezet arra; kút sincs az udvarokon; de még árnyékszékyszerű építményt sem látok a házak körül. Az egyik ház - láthatóan a legnagyobb - csak félig kész; elárulja, miből épül. A méret: négy, négy és félszer három méter; az anyag: egy sor patak-kő az alap; a sarkokon vékonyabb, nem is fenyő, hanem valamilyen patakparti görbe fa (égerfa?) oszlopok; az oszlopok között karóvastagságú fák; az oldal agyagos-szalmás sárral betapasztva. Az ajtó: deszkából összeállítva; ablak, ha van, a másik, a mező felőli oldalon; a tető

könnyű hullámpala; ez egész ház három méternél nem magasabb. Különleges a ház előtti kerítés is: ugyanolyan méretű, alakú deszka, rúd, karó öt-hat ha van; így különböző méretek, minőségek váltakoznak: mikor melyikből mennyi volt éppen az építő kezeügyében. Pedig fontos a kerítés, akárcsak a házak mellett álló nyeszlett fák: oda terítik a ruhákat mosás után száradni - bár ennél van egyszerűbb megoldás is: a patak partján a fűzfákra kitergetni. Ott van a ház mellett az új istálló is a lónak és csikójának; egy nagyobb fiú éppen benn van, simogatja, dicséri az állatokat az ajtó előtt bámészkodó kisebbeknek: „ez aztán a csitkó, láttyátok-e!”. Az istálló kocka alakú, alig hosszabb, mint amennyi a lónak kell, hogy elférjen benne.

Megállok, nézelődöm, egy kis füzetbe jegyzek: hogy észrevehessenek. Jönnek is az első gyerekek: „Vetessen le, bácsi!” „Minket is, minket is!”. A patakon túli házak mellett egy cigány férfi kapál; felegyenesedik, idenéz, mintegy felügyeli a gyerekeket, nehogy ártsak nekik. Hogy árthatnék? Egy nagyobb leányka elfele rángat egy kisebbet: „Ne mennyi oda, mert levetet, s aztán megbetegít”. Tudták ezt régebb a magyarok is: képét, haját, körmét, árnyékát kellett elvenni, megszerezni annak, akit meg akartak rontani. Ma már ezek a cigánygyerekek, akik tolonganak körülöttem, nem félnek attól, hogy én, az idegen megrontom őket; az a remény gyűjti őket körém, hogy ugyanúgy viselkedem majd, mint a többi, a cigánynegyedben sétáló idegen: cukorkát, pénzt, ruhacsomagot osztogatok. Vagy ha nem: legalább lefényképezem őket, és megígérem, hogy küldök majd fényképet nekik. Sajnos, csalódnuk kell bennem.

Ezek a cigányok: nincstelenek. A felnőttek nagyobb részének nincs munkahelye, jövedelme. Nincs földjük, állatuk, gazdaságuk. A „jobbravalók” napszámba járnak; egy kapanapszám most éppen tizenötezer lej. Másokat, inkább férfiakat reggel, este ott lehet látni az üzletek előtt: isznak, ricsajoznak; amikor róluk elítélőleg esik szó - és ki, miért dicsérné itt őket -, nincs senki, aki megvédje, vagy legalább mentegesse azt az egyet, kettőt, akit jobban ismer, akivel közvetlenebb kapcsolatban van. Cigányok nélkül sokkal jobban meglenne a „falu”: fölöslegesek itt. A közvélemény: „A dolgos cigány egész nap iszik, s kapja a szociális segínyt, százezer lejt. Én pedig dolgozom s kapok harmincezet lejt nyugdíjat... Isznak s

énekelnek le-fel egész nap... A kakastollas rendszer jó volna, ezeket meghajtani hébe-hóba, nem másért, csak hogy dolgozzanak...”.

Egy másik faluvégen kötünk ki. Két-három olyan új ház áll itt, hogy városi villanegyedben sem vallana szégyent vele a gazdája. Mindegyik tetején vagy az udvaron: parabola-antenna. Az egyik udvarán Dacia személygépkocsi. E. erről tudja, és mondja is, hogy itthon van a fiatalasszony: Csíkszeredában, a megyei kórházban asszisztens, tizenkét-huszonegy órázik, rendszeresen autóval jár be a munkahelyére.

Itt is sok a lakatlan ház. 1962-ben, a kollektív megalakításával kezdődött; lassan alakult; 1990 után intenzívvé vált a falu belső fizikai, és ezzel párhuzamosan szociális terének újrafelosztása. Például: egy házaspár - a férfi, a jövevény a kollektív agrármérnöke volt, az asszony, az idevaló, orvosnő - öt magányos öreggel kötött eltartási szerződést, gondozta őket és haláluk után „rendes tort rendeztek nekik”; ma már a sajátjukon - mintegy tíz évvel ezelőtt épült, hatalmas ház, gazdasági épületek - kívül öt házzal, telekkel rendelkeznek a faluban, meg - ami számukra fontosabb - az idős emberektől örökölt földekkel a határban. Az öt ház üres, sorsára vár: üresen marad, vagy eladják a faluban lakóknak; innen elszármazottnak, aki szeretne visszajönni; városiaknak, akik hétfégi háznak rendezik be; esetleg átépítik, és berendezkednek falusi vendégfogadásra...

Ha helybeli vásárolja meg, családalapításra gondoló fiatal például, akkor egy többé-kevésbé modernizált parasztgazdaság éled újra. Ennek a legkisebb az esélye: mindazok, akik helybeliek, és házasság előtt állnak, „előre gondolkoznak”, egyezkednek, inkább rokontól örökölnék, vásárolnak. Marad a felsorolt többi változat. Akkor pedig a hagyományos egymás mellett élési, kooperációs formák bomlanak fel: nem csak egyfalusi, de eddig egymástól távol lakó parasztcsaládok, eltávozott és visszaköltöző, nem gazdálkodó, már csak emlékeikben paraszt fél-idegenek - hanem teljességgel más mentalitású, életvitelű emberek kerülnek fizikailag is egymás mellé. Nem szomszédság lesz ez már - hanem új ismerősök alkalmi találkozásai. A nemzedékek ideje alatt kialakult, egymáshoz kötő kapcsolatrendszerek állandósága helyett megjelenik a ritka, bizonytalan kooperációk rendszertelen egyvelege; nincs az előző

nemzedékek kooperációiból összegződő múlt, a közismert normák szabályozta jelen. **Egyének lépnek kapcsolatba egyénnel;** individuális érdekek kerülnek előtérbe. Szegényebb is, gazdagabb is: bizonyos, hogy csak más mércével lesz mérhető ez az új világ.

E. pillantja meg K. nénit: kinn a mezőn ballag valamerre. Sokáig állingáltunk a kerítése mellett, kiabáltunk, majd összejártuk a szomszédokat, hogy megtudjuk: itt is járt, ott is; messze nem mehetett. K. néni (“olyan román részről való...”) ebben az agyag-pitvaros, két kicsi szobás, petróleumlámpás, zsindeles tetejű házban született 1911-ben, itt élte le az életét. Fiatal korában több mint tíz évet Bukarestben szolgált, „a Mitropolián”, majd a kollektívben dolgozott, ezért ma havonta tizenháromezer lej nyugdíjat kap. Férje, élettársa is volt: „Idevalósi volt a férjem, csak nem voltunk megesküdvé... az is meg volt házasodva, s én is, s nem tudunk megesküdni...” Utódja, közeli rokonai a faluban nincsenek.

Utána megyünk, utolérjük. Merre, hova? Nagyon jól ismeri a határt, tudja, kinek hol a földje; a szomszéd egyik földjére igyekszik, „a pityókájukat megnézem, s ha kibújt, úgy hogy ne tuggyák, meggyomozom...”. A földjeiről E. kérdi K. nénit; én nem szólok bele a társalgásba. „A földjeim itt vannak, s én az államnak adom...” Mennyi az a föld? „Én megmondom: hat hektár. De se az adót nem fizettem, se rá nem mentem...” Hol vannak? „Itt Bükklokba, s ahol az a fa van ne, kújjebb, öt vékás... Faragókőnél.. az elején kétszer kaszálták, P. is beleállt, s a másik szomszéd is belekaszált...itt a Faragókőnél három vékás, de csak két véka van belőle... s a miféle gödröt is, Csere-gödröt, azt nem tudom, ki kaszálja... Kipiskútnál három vékás, Kutinál öt vékás, Kétútközénél egy köblös, a kaszáló Vágásban egy vékás, azt bírja Gy. ... Ramocsa töve, az két vékás.” Amit Gy. bír, abból ad magának? „Nem, mert azt mondja, hogy az övé.” Szóval maga tudja, melyik földje hol van. „ Tudom, tudom, de minek annyit tudni, nem kell mindent tudni az öregnek, hanem már egyszer meg kell dögölni... (Elsírja magát.) Csak csúfokodnak... Aszmondom: se rea nem megyek, se adót nem fizetek, legyen az államé!” Rokon nincs, aki a gazdálkodásban segítené? „Vannak, vannak, ha meghalnék, akkor örökös lenne elég!”

Utólag tudjuk meg: K. néni nem tudott a szomszédfalusi rokonaival megegyezni. Azok azt szerették volna, ha eltartási szerződés ellenében rájuk iratja a földjét; K. néni úgy gondolta, hogy ki akarják

semmizni, majd eltaszítani. Így hát maradt a nyugdíjával - szerinte, ha beosztja, elegendő -, a házával-kertecskéjével, a gabonácskájával, amelyiket abból spórolt, amit a kollektív felbomlásakor osztottak, a tyúkjaival, mert más állata nincs, és (remélhetőleg nem csak addig, amíg egészséges) a szomszédok irgalmával: „Amelyik közelebb van, ahhoz elmegyek (kapálni, dolgozni), me legalább nem unom magam. Ha két sort kapálok, ha három sort, tudom, hogy meg van csinálva, s jobban esik nekem.”

B. bácsinak jól megy sora. Ő is 1924-ben született; háborúban, majd fogságban volt; kártérítést kapott a magyar államtól; parabola-antennát, színes televíziót, hűtőszekrényt vett a pénzből. A nyugdíja, tíz évi szolgálat után - egy csíkszeredai nagyvállalat kapusa volt - ma százharmincezer lej; „abból kell éledélni”.

B. bácsinak nem volt családja, nincsenek gyermekei, közeli rokonai a faluban. Az 1991-ben visszakapott földet „kiadta a nyulaknak”: „Itt nálunk olyan rossz minőségű a föld, hogy itt nem veszik ki bérbe... bent az aljba, s a réteket... a többbit odaadják tiszta ingyen is, csak használják..” Van kertje, néhány gyümölcsfája és néhány állata: tyúkok és kakas. Gondjai vannak-e? „Hát egyedül vagyok, s egyedül ugye, sok gond van a fejemen. Mindenről magam kell gondoskodnom. Bevásárolni, főzni, mosni...” De ezt nem elkeseredve mondja, inkább ironikusan. Már csak arra van szüksége, amiről önmaga gondoskodni tud. Ezzel elégedett; nem is panaszkodik, inkább dicsekszik: „Amikor megunom magamat, akkor sportolok. Télen mindig megveszem a jövő téli tüzelőt, mert ha már számít az ember az élésre, előre kell gondoskodni. Aztán naponta fát vágok...” Itt a nagy öröme: a Duna tévé; nem is lehet más csatornát behozni, úgy van beállítva a szerkezet. E.-vel kipróbáljuk: a hetvenkét csatornán bejön még egy török és egy arab adó, más semmi. De B. bácsi csak és csak „a Dunát” nézi. Az egyetlen a faluban, aki a helyhatósági választásokról kérdezetlenül kezdeményez beszélgetést; „mindegyiket személyesen is jól ismerem” - mármint a politikusokat, a tévéből.

A jószomszédság alapfeltétele, hogy állandóan, kölcsönösen, kéretlenül is adjanak egymásnak az emberek - azaz „mondatlanul” is tudják, hogy mi az, ami nekik fölösleges, a másiknak meg éppen hiányzik, örömet okoz. Az öregedő, magányosodó ember egyre kevesebbet tud adni, egyre inkább csak kér, vagy ha nem is mondja,

de elvárja a segítséget, támogatást. B. bácsi azért is örült nagyon a nem várt szerzeménynek; ahogy meghallotta a hírt, hogy kártérítést kap, azonnal bejelentette szomszédainak: vegyenek kábelt, hogy majd vezessék át, mert ő „szívesen adja a Dunát”.

A faluban „dívat” a parabola: a legtöbben úgy állnak anyagilag, hogy ha eldöntik, hogy szükség van rá, akkor megvehetik, beszerezhetik; a fő kérdés tehát nem az, hogy „mennyibe kerül”, hanem hogy „kell-e nekünk”. Azaz: megjelenik-e mint presztízsfogyasztás. Egy idősebb házaspár, P.-ék esete átlagnak vehető: ketten vannak, viszonylag jól bírják magukat, 1991-től közepes nagyságú (kb. hat hektár szántó, kaszáló) birtokon gazdálkodnak (gyerekeik is besegítenek nekik), kollektív-nyugdíjuk havonta összesen hatvanezer lej. Szomszédjuk, aki tőlük hordja a tejet, gyakran elmeséli, mit is látott „a Dunán”; másokkal, máshol is előkerül a téma; így idén tavasszal eladnak egy tehenet, parabola-antennát, tévét vesznek - ugyanis azelőtt ez utóbbi sem volt.

Idősebb, sötét bőrű, elhanyagolt külsejű emberrel találkozunk. Ez Gy., akit kiközösítettek. Van még a faluban hozzá hasonló kettő-három: „dologkerülő hitványak, s kész”; „szeszmacsák”.

Gy. nem idevaló, román származású: erdészként, egy itteni család vejeként került a faluba. Inni kezdett (elég gyakran kezdődik így az elbeszélés; hogy mi okból kezdett inni, arról nincs szó). Felesége, rokonsága „kimarta a lakásból”; munkahelyét is ott kellett hagynia, átkerült az ügyhöz; beköltözött egy üres lakásba, egy ideig fizette a házbért, de aztán egyre gyakrabban adós maradt; mígnem kiderült, hogy tetves. Először ezt a munkatársai terjesztették róla; így mondták, de nem biztos, hogy így van; szóval: minden hónapban a munkatársai inkább összeadják a fizetését, de nem engedik, hogy a munkáskocsira, amelyik viszi őket, felüljön, nehogy megtöltse tetűvel őket. Az viszont biztos, hogy a szomszédja elbontotta a kapu előtti ülökét, hogy ne tudjon ott üldögélni - mert úgy tele van tetűvel, hogy másokat is megtöltene. Így munkába se jár, a háza előtt sem ül - reggelente ki van állva az üzlet elé, és várja, hogy valaki „elhívja” dolgozni; de már nemigen hívja senki, mert el van terjedve a faluban, hogy meg van telve tetűvel, és „ha egy házba bemegy és leül, az kész veszedelem”. Két leánya - az egyik érettségizett, a másik még iskolás - nem szívesen áll szóba vele; felesége új férjével él együtt.

Hazafele készülök. Az autóbusz megjött Szeredából, de nem biztos, hogy vissza is megy: „kirobbant a légpárnája”, a sofőr az idáig utazó munkatársát nem is engedte leszállni, hogy inkább segítsen neki a javításnál, a végállomáson. De a faluban, ahol a végállomás van, ma búcsús nap, úgy hogy...

Várjuk az autóbust: ingázó, aki esti műszakba megy; középkorú férfi, aki régi terepjárójához talált pótsárvédőt itt a faluban, s most a bádogokat szeretné beszállíttatni Szeredába; jómagam; meg akik elkísértek, és az arrajárók. Ráérősen, mindenféléről beszélgetünk. Szóba kerül: nincs itt szegénység - csak távolság, elzártság. Sorolják az értékeket: van itt föld, több, mint amennyit művelni tudnak; ház, több, mint amennyit belaknak; állatot mindenki annyit tart, amennyit el tud látni; tejet a szomszéd faluban megépült tejfeldolgozó annyit visz el, amennyit átadnak. „Aki gazdálkodik, az gyarapodik.”

A busz nem jön. Elkarikázik mellettünk egy öregember: egy életen át ingázott egy alsíki faluba, ha nem volt busz, akkor kerékpáron; rossz jel, ha ő ma is felült a kerékpárra. Nem kockáztat: két éve van még a nyugdíjig, addig télen-nyáron a „szolgálat”a fontos - hogy utána teljesen csak a maga ura lehessen, ha az egészsége engedi.

Bizonyos: a busz ma már nem jön, ki-ki stoppolhat, hogy kipróbálja a szerencsáját. Rajtam is megkönyörülnek: egy terepjáró hátsó részében zötyöghetek a főútig. Pedig váltig marasztaltak: vacsorát adnak, jó ágyat vetnek. Mint egykor a faluba betévedő, szállást kérő vándornak, aki gyalog járt, nem az órát és az autóbuszmenetrendet nézte.

Néhány hónappal első látogatásom után ide, a szomszéd faluba szerettem volna telefonálni. Fél napig vártam, hogy létrejöjjön a kapcsolat; ugyanaz a telefonoskisasszony újra és újra türelemre intett: várjak, még próbálkoznak. Aztán egy másik, sokkal szimpatikusabb hang gazdája megsajnálta: igen, tulajdonképpen létezik a kapcsolat, csak nem a megszokott vonalon, hanem kerülővel, és ezért nem olyan biztos, hogy létrejön; sőt, az a biztosabb, hogy hiába várakozom.

Háromszor próbáltam, sikertelenül, telefonálni; végül úgy döntöttem, hogy autóbuszra ülök. Aznap reggel azonban, amikor utazni szerettem volna, nem indult autóbusz; próbálom pontosan idézni, amit felvilágosításképp mondtak: „Arrafele olyan rossz az út, hogy a sofőr nem vállalta, hogy elindul...” Akkor ez azt jelenti, hogy

megszűnt a járat? Dehogy. Akkor más reggeleken elindul az autóbusz? Valószínű, de előre nem lehet tudni. Aznap reggel esetleg... Ha más nem, az kiderült ezekből a közjátékokból: ma - még inkább, mint tíz, húsz évvel ezelőtt - **milyen** távol van a várostól, megyeközponttól ez a falu. És talán éppen a távolság miatt is: ez a falu ma is inkább önellátó. Sokat dolgoznak, sokat raktároznak, bőségesen ünnepelnek. A parasztfalu 1991 után újra olyannak tapasztalja magát, amilyennek szeretné. A parasztfalu számára a saját reprodukciója a cél; a közösség normái az ehhez vezető utat szeretnék szabályozni. A szegények: valamilyen formában közösségen kívüliek. Ugyanakkor a nagyobb világhoz viszonyítva is tehetősebb emberek csak a következő generációból, ha kikerülnek.